Memorie interdiscursivă în textele Hertei Müller

Ancuţa GORBAN-COJOCARIU
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava
anca.cojocariu@yahoo.com

Abstract: In most of her books Herta Müller has a discourse which is dominated by the political reality of the communist regime or by the World War II period. The novel "The Hunger Angel" brings forward a striking cognitive reality, also a shocking one, which reflects into a series of memory elements at the level of the discourse.
Herta Muller's discourse is built as an intratextual memory and the text succession creates a true discoursive community. The relationship between the writer and the discoursive memory is uncommon because Romanian as a language acts mostly on German, ensuring its identity through a series of conservation mecanisms of the discoursive memory.
Keyword*s*: *text memory, history, discourse, mentality, Herta Müller.*

Lucrarea de faţă aduce în prim plan doua concepte fundamentale, memorie şi discurs în textele Hertei Müller. Studiul vizează analiza unor aspecte lingvistice, istorice şi literare cu scopul de a ilustra în ce măsură limba scriitoarei constituie un depozitar al memoriei unor evenimente şi a unor fapte istorice relevante pentru omenire. Al Doilea Război Mondial şi a consecinţele acestuia sunt exploatate dintr-o perspectivă inedită, ca evenimente reflectate în discursul scriitoarei de limbă germană şi română. Pornim în demersul nostru de la ideea foucaultiană conform căreia realitatea este conţinută în ansamblul de discursuri raţionale şi ficţionale pe care vorbitorii îl elaborează de-a lungul istoriei lor. Această realitate devine pentru Herta Müller sursa unui discurs catalizator, a „unui lirism concentrat şi a unei proze pline de sinceritate" (motivaţia juriului Nobel 2009).

Cuvântul *memorie* dezvoltă o multitudine de semnificaţii. Pe de o parte, memoria este o facultate a fiinţelor care le permite să reţină fapte, emoţii, idei, imagini, cuvinte, sunete, cifre şi litere. Pe de altă parte, este ştiut faptul că *realizarea discursului antrenează memoria* ca importantă sursă constitutivă, în planurile complementare textualităţii şi istoriei. Teoriile lingvistice alimentează ideea că, adesea, contextul (istoric, în cazul nostru) nu constituie un element exterior, ci o realitate cognitivă, deoarece situaţia extralingvistică şi cunoştinţele generale despre lume au o reprezentare internă în forma unor elemente de memorie. Astfel, un discurs nu se poate desfăşura într-un spaţiu textual limitat, ci se construieşte progresiv ca memorie intratextuală ce trimite constant la un enunţ anterior. Memoria devine, astfel, un fenomen al interiorităţii fiinţei şi a lumii pe care ea o clădeşte. Memoria explică istoria şi timpul pe înţelesul omului pentru ca, mai apoi, să dobândească sens prin conştiinţă. Memoria se manifestă în discurs, iar discursul devine text. Ajungem, aşadar, la o memorie a autorului care produce discursul, în care se reflectă întreaga sa

BDD-A28551 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

realitate, şi o memorie a discursului şi, implicit, a textului pe care el îl produce, unde se proiectează o serie de elemente din memoria proprie. În această memorie a textului există mereu o direcţie caracterizată de intenţionalitate, dată de conştiinţa autoarei şi de modul în care aceasta prelucrează conştiinţa. Putem considera astfel că discursul este susţinut şi de memoria altor discursuri, căci el nu este, de fapt decât un efect al unui enunţ anterior. În acest sens, prin succesiunea de texte se poate constitui o memorie interdiscursivă ce operează pe trei paliere:

1) o memorie a discursurilor, care se constituie din cunoaşterile şi credinţele despre lume şi care formează comunităţile discursive;

2) o memorie a situaţiilor comunicării, care se constituie din dispozitivele şi convenţiile comunicării şi care formează comunităţile comunicaţionale;

3) o memorie a formelor, care se constituie din maniera de a expune şi din stilul de a vorbi şi care formează comunitatea semiologică.

Căci, orice gen de discurs depinde de o relaţie cu memoria, unele enunţuri fiind conservate, iar altele nu; limba însăşi, ca activitate, îşi asigură identitatea prin modalităţile specifice de prezervare a memoriei discursive.

Dacă în literatură Henri Bergson şi Marcel Proust vorbesc despre memoria voluntară şi memoria involuntară, în domeniul ştiinţelor limbajului Mihail Bahtin introduce conceptul de „cronotop", pentru a marca legătura dintre timp, spaţiu şi istoria din care ia naştere memoria identitară a individului: „În cronotopul artei literare are loc fuziunea semnelor spaţiale şi temporale într-un întreg inteligibil şi concret. Aici, timpul se condensează, devine compact, vizibil pentru artă, în timp ce spaţiul se intensifică, se adânceşte în mişcarea timpului, a subiectului, a istoriei..." [Bahtin, 1978: 237]. Din altă perspectivă, Dominique Maingueneau [2002: 371-372] defineşte memoria discursivă în termenii relaţiilor sale cu „textul", „interdiscursul" şi „conservarea": „Se vorbeşte uneori de memorie discursivă pentru a ţine cont de creşterea progresivă a cunoştinţelor împărtăşite de interlocutori în timpul unui schimb. Acest lucru este privilegiat de anaforă". Contextul devine „fenomen eminamente al memoriei", o realitate cognitivă în perspectivă lingvistică sau extralingvistică [Kleiber, 1994: 103, 9-22]. Tot Maingueneau defineşte memorie intratextuală ca spaţiu în care un discurs oarecare se referă la un altul, anterior. Cuplul terminologic memorie externă/memoria internă caracterizează orice formaţie discursivă: „Discursul se bazează pe o Tradiţie, dar creează treptat propria tradiţie. Aici, memoria nu este psihologică, ea face un întreg cu modul de existenţă al fiecărei formaţii discursive [...]". La rândul ei, Sophie Moirand [1999: 145-184] aduce în prim plan conceptul de „memorie interdiscursivă", „din formulele recurente care, în mod necesar, aparţin discursurilor anterioare şi care, operând sub regimul aluziei, participă la interpretarea acestor evenimente" [Moirand, 1999: 173].

Aceste concepte constituie punctul de plecare în analiza discursului Hertei Müller, o scriitoare germană de origine română, profund marcată de regimul opresiv şi de experienţa din cel de-al Doilea Război Mondial atât a părinţilor cât şi a prietenilor.

Acţiunea romanelor semnate de Herta Müller se petrece în România şi în Ucraina, autoarea făcând referire adesea la regimul comunist şi la situaţia şvabilor din Banat, comunitate din care ea însăşi făcea parte. Ea a publicat cărţi şi înainte de a părăsi România însă a avut de suferit de pe urma Securităţii căci averea tatălui fusese confiscată de către regimul comunist, iar mama ei fusese deportată cu forţa în Uniunea Sovietică. Aşa ia naştere personajul central al romanului *Îngerul Foamei*, Leo Auberg, un român de origine şvabă care urmează să fie, la începutul anului 1945, deportat alături de alţi conaţioanali de-ai săi în Ucraina din simplul motiv că era de origine germană. Vecinii îi oferă tot feluri de

BDD-A28551 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

lucruri mai mult sau mai puţin utile, pe care Leo le pune în cutia unui gramofon, care-i serveşte pe post de geamantan („Tot ce am iau cu mine", aceasta fiind şi prima frază din care şi totodată titlul acesteia în varianta engleză). Leo străbate România îndesat într-un vagon alături de alţii ca el pentru ca mai apoi să ajungă în gulag. Din acest moment acţiunea devine liniară, cu numeroase trimiteri la memorie şi nenumărate descrieri ale obiectelor de care se serveşte, a mâncării pe care şi-o imaginează, dar mai ales a stărilor (despre oameni stricţi, alcoolul din cărbune, îngerul foamei, plopi negri, lopata, cărbune) printre care sunt inserate şi câteva povestiri (cazul pâinii furate, povestea celor 10 ruble). După cinci ani petrecuţi în lagăr, Leo şi celelalte persoane care au supravieţuit se întorc în România. Protagonistul întâmpină dificultăţi când vine vorba de reintegrare căci experienţa lagărului îşi spune cuvântul. La îndemnul bunicului său Leo se angajează într-o fabrică, iar mai târziu se căsătoreşte. După cum mărturiseşte autoarea, romanul de faţă se bazează pe mărturiile poetului Oskar Pastior, alături de care şi-ar fi dorit să scrie această carte. Oskar a murit, însă, înainte ca Herta Müller să înceapă adaptarea însemnărilor şi transformarea lor în ceea ce avea să devină romanul de succes Îngerul Foamei. Discursul stă sub semnul foamei, a nopţilor nedormite din pricina puricilor şi a păduchilor, precum şi frigului sau a muncii forţate. Capitole tratează o multitudine de aspecte legate de viaţa în gulag, de la visele legate de mult dorita mâncare, la descărcatul vagoanelor de cărbuni şi până la cimentul care le intră în plămâni. Nu este vorba de compătimire, nici măcar de acceptare, ci de un anumit grad de ireal introdus în viaţa cotidiană pentru a putea trăi fără să te alienezi complet. Căci îngerul foamei este o nălucire, o fantasmă care îi şopteşte în ureche, care-l îndeamnă să ascundă în sticle ciorba de varză, care îi salvează viaţa şi îl salvează pe el de la nebunie. Foamea devine un personaj, dezvoltă un discurs prin conexiunea care se stabileşte între membrii comunităţii. Fără ură, fără să gândească, fără să stârnească vreun fel de antipatii între ei, membrii comunităţii vorbesc aceeaşi limbă. Ceva instinctiv, precum foamea. Episoadele de cruzime alternează cu dovezile de umanitate. Întregul univers se restrânge la gesturile şi obiectele simple, la foamea de zi cu zi, la prieteniile pe muchie de cuţit. A-ţi pastra umanitatea în astfel de condiţii înseamnă a te implica sufleteste în relaţia cu obiectele banale. O lopată de încărcat carbuni poate deveni hrană pentru suflet şi minte.

Memoria colectivă devine memorie personală. Iar suferinţa se transpune în discurs. Pe de o parte în discursul scriitoarei, pe de altă parte în discursul traducerii. În acest context, scriitoarea devine ea însesi o identitate culturală nouă, iar discursul său o sursă de transfer inter- şi intracultural. În zona Banatului copilăriei sale, limba germană a influenţat limba română atât spaţial (diatopic) cât şi socio-cultural (diastratic). Influenţa a fost automat reciprocă în funcţie de intensitate. Într-un spaţiu al minorităţilor germane limba acestora suferă influenţa limbii de la centru, literare, suferă totodată influenţele dialectale din zonă şi, implicit influenţele de reciprocitate cu limba română. Aşa cum germana a influenţat limba română în variantele ei dialectale sau în variant literară, tot astfel limba germană vorbită de minorităţile germane suferă un proces de influenţă raportat deopotrivă la limba germană literară din Germania şi la limba română vorbită pe teritoriul ţării, în zonele de vest. Scriitoare însăşi amintea „atunci când scriu, româna scrie şi ea cu mine, pentru că o am crescută în privire. Comparaţiile prindeau viaţă, cuvinte româneşti migrau în cuvintele mele nemţeşti. În română există cuvintele «cer» şi «cerere» – aşadar, o cerere românească e o petiţie adresată cerului şi, prin urmare, degeaba o faci. Mereu îmi veneau în minte asemenea gânduri. Cu cât păreau mai ireale, cu atât prindeau mai exact realitatea", scrie Muller şi revine de mai multe ori la această relaţie notând câteva dintre cele mai organice raportări la limba română pe care le poţi citi azi. „Româna se amestecă mereu în

BDD-A28551 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

ceea ce scriu", spune ea la un moment dat despre limba pe care a descris-o ca „voluptuoasă, obraznică şi tulburător de frumoasă".

Astfel, opera Hertei Müller se remarcă printr-o germană în care pare a sălăşlui limba română, după cum ea însăşi spunea. Dialectul şvăbesc învăţat în satul natal se apropie de germana literară, dar realităţile româneşti referitoare la regimul comunist sau la gulag nu şi-au găsit mereu „sălăşluirea" în limba maternă a Hertei, necesitând apelul la termeni şi structuri specifice limbii române sau la invenţii de cuvinte. Neologisme precum Atemschaukel (Leagănul respiraţiei) sau fraze şi expresii de genul „broasca germană", „făcătorul de cimitire" sau „a cădea din frică în frica sigură", creează imagini poetice inedite care surprind esenţa experienţelor de persecuţie, violenţă şi teroare. De asemenea, sintagma „a freca menta" explicată de scriitoare „a-ţi omorî timpul, când te faci că te ocupi cu ceva" nu are în limba germană un echivalent cantitativ, astfel că doar în actul traducerii structura relevă conţinutul iniţial.

Această analiză constituie doar un punct de plecare pentru studii ulterioare. Remarcăm limbajul transcultural al scriitoarei, de altfel, singurul mijloc în care are sentimentul de a fi acasă.

Herta Müller gravitează neobosit în jurul formelor de totalitarism, fie el comunism sau gulag, iar majoritatea textelor sale se bazează în mare parte pe propriile experienţe traumatice din România comunistă, însă forţa imaginaţiei Hertei Müller reuşeşte să expună suferinţa general în sistemele dictatoriale. Examinând efectele de teroare şi persecuţie pe diferite personaje, Müller arată că suferinţa ei nu a fost unică. În acest fel, ea dă voce numeroaselor victime reduse la tăcere şi descoperă aspecte mici sau necunoscute ale atmosferei apăsătoare din sate şvab-bănăţene de după al Doilea Război Mondial şi a persecuţiei sub regimul totalitar al lui Ceauşescu. Pe fondul acestei culturi, cu vizibile interferenţe româno-germane, scriitoarea minoritară Herta Müller se înscrie într-un context lingvistic unic, diferit de tot ceea ce-ar putea constitui un model de analiză.

BIBLIOGRAFIE

*** 1986. *Interferenţe culturale româno-germane*, volum îngrijit de Andrei Corbea şi Octavian Nicolae, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioana Cuza".

Bahtin, Mihail, *Probleme de literatură şi estetică*, trad. De N. Iliescu, prefaţă de Marian Vasile, Bucureşti, Univers, 1982.

Bidu-Vrânceanu, Angela, Călăraşu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaş, Mihaela, Pană-Dindelegan, Grabriela, 2001. *Dicţionar de ştiinţe ale limbii*, Bucureşti, Editura Nemira.

Bîrleanu, Ion-Horia, 1994. *Geografia lingvistică românească fără prejudecăţi*, în „Academica", anul IV, nr. 12 (48).

Cornea, Andrei, 1998. *Ecclesiocraţia. Mentalităţi culturale şi forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800)*, Bucureşti, Editura Teora.

Coşeriu, E., 1970. *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik* din volumul Sprachwissenschaft und Ubersetzen de P. Hartmann & H. Vernay, Munchen, Ed. Hueber, pp.104-121.

Coşeriu, E., 1994. *Lingvistica din perspectiva spaţială şi antropologică,* Chişinău, Trei studii „Ştiinţa".

Coşeriu, E., 2000. *Lecţii de lingvistică generală*, Chişinău, Editura ARC.

Coşeriu, Eugen, 2000. *Lecţii de lingvistică generală*, Chişinău, Editura ARC.

Coteanu, I., 1961. *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Croce, B., 1970. *Estetica privită ca ştiinţă a expresiei şi lingvistica generală*, Bucureşti, Editura Univers.

BDD-A28551 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

Eco, U., 2002. *În cautarea limbii perfecte*, Iaşi, Editura Polirom.
Kleiber, Georges, 1994. „Context, interpretare şi memorie: abordare standard vs. abordare cognitivă", în *Limba franceză*, pp. 103, 9-22.
Maingueneau, Dominique, Charadeau, Patrick, *Dictionnaire d´analyse du discours*, Paris, Le Seuil, 2002, p. 175.
Moirand, Sophie, 1999. „*Les indices dialigique de contextualisation dans la presse ordinaire"* Cahiers de praxematique, 33, University Montpellier III, pp. 145-184.
Munteanu, Cristinel, 2008. *Un vechi precursor al lui Eugeniu Coșeriu în privința tehnicii colajului: (Pseudo)Hermogenes din Tarsus*, în Cristinel Munteanu (editor), *Discursul repetat între alteritate și creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel*, Iași, Editura Institutul European, p. 175-197.
Nagy, Rodica, 2002. *Dicţionar de analiză a discursului* (Dominique Mangueneau, pp. 371-372), Iaşi, Editura Institutul European.
Nagy, R., 2005. *Sintaxa limbii române. Unități, raporturi și funcții*, Iaşi, Editura Institutului European.
Oprea, I., 1992. *Lingvistică și filozofie*, Iași, Editura Institutul European.
Oprea, I., 2007. *Elemente de filozofia limbii*, Iaşi, Editura Institutului European.
Platon, 1983. *Opere*, IV, Ediţie îngrijită de Petru Creţia, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Robins, R.H., 2003. *Scurtă istorie a lingvisticii*, Iaşi, Editura Polirom.
Vossler, K., 1925. *Geist und Kultur in der Sprache*, Heidelberg, Winter.

BDD-A28551 © 2018 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)